

БЛАГОДІЙНІСТЬ ДУХОВЕНСТВА І МОНАСТІРІВ ВОЛИНСЬКОЇ ЄПАРХІЇ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Стаття розглядає питання благодійності духовенства і православних та греко-католицьких монастирів Волинської єпархії в умовах розвитку у складі Руської православної церкви. У статті здійснено спробу аналізу сутності благодійності, форм і напрямів благодійних внесків та відношення до благодійництва священнослужителів і ченців.

Ключові слова: Благодійність, Волинська єпархія, благодійність духовенства, благодійність монастирів.

Грималюк О.Н. Благотворительная деятельность духовенства и монастырей Волинской епархии XIX - начала XX вв. *Статья рассматривает вопросы благотворительности духовенства, православных и греко-католических монастырей Волинской епархии в условиях развития в составе Русской православной церкви. В статье предпринята попытка анализа сущности благотворительности, форм и направлений благотворительных взносов и отношение к благотворительности священнослужителей и монахов.*

Ключевые слова: Благотворительность, Волинская епархия, благотворительность духовенства, благотворительность монастырей.

Hrymalyuk O.M. Charity of the clergy and monasteries in Volyn diocese of the XIX - early XX century. *The article considers the charity of the clergy and Orthodox and Greek Catholic monastery Volyn Diocese in the development of a part of the Russian Orthodox Church. The article is an attempt to analyze the nature of charity, forms and directions of charitable donations and philanthropy related to the priests and monks.*

Keywords: Charity, Volyn diocese, charity of the clergy, charity of the monasteries.

Hrymalyuk O.M. Charity of the clergy and monasteries in Volyn diocese of the XIX - early XX century.

Resume.

Based on the analysis of sources and literature, the charity of the clergy, monks and monasteries in Volyn diocese in terms of the unification process, Russification of orthodoxy in frameworks of the Russian Orthodox Church are studied. The methods of analysis and synthesis, comparison and synthesis were used.

Charitable activities of the clergy was determined by making multiple donations for the construction of churches, maintenance of spiritual learning institutions, development of the missionary work, as well as the needs of the army, the wounded, etc. Indisputable facts of charitable initiatives of the Orthodox clergy are: participation in the activity of Church brotherhoods, societies, tutorship, free education for children, opening the shelters, wills for the property, interest payments from bank deposits to charity case. Positive assessment deserves the position of individual bishops, who provided funds, usually in the form of one-time contributions to the development of different societies or opening the scholarship funds.

Charitable activities of the Volyn diocese distinguished by the fact that the monasteries acted simultaneously as objects and subjects of financial and material assistance. On the one hand, they received subsidies from the state (Synod), voluntary contributions from charities, collected donations among the population, and on the other – they spent money for the maintenance of church schools, orphanages, orphaned children and transferred money to other charitable campaigns. However, the cost of charity, in comparison with high income, accounted for minor amounts. Often the charity of the monasteries was carried out under the pressure of the Synod and of the diocesan authority and was wearing voluntary-compulsory character. Such incentives largely formed the attitude of monasticism to the charity.

Актуальність теми зумовлена тим, що в останні роки поширюється практика благодійництва волонтерських організацій, державних та громадських установ. Для досягнення вагомих результатів у реалізації благодійницьких проєктів корисним було б вивчення історичного досвіду благодійництва у тому числі церковних інституцій.

Попри дослідження цього питання у вітчизняній науці низка аспектів цієї проблеми залишається не вирішеною, що актуалізує обрану тему. У багатьох працях вітчизняних вчених благодійність розкривається у контексті діяльності церковних братств, освіти монастирів.

Завдання статті полягає у необхідності здійснення аналізу благодійництва духовенства і в порівняльному аспекті – василіанських та православних монастирів Волині у період ХІХ – початку ХХ ст.

Після приєднання Правобережної України до складу Руської імперії (1793 р., 1795 р.) утвердження православ'я на Волині здійснювалося на основі матеріальної бази, що до цього належала Греко-католицькій церкві. У першій хвилі ліквідації уніатської церкви 1794 – 1796 рр. владним структурам Руської імперії вдалося силою приєднати храми до Руської православної церкви. Монастирі Василіанського ордену мали на деякий час певну незалежність в адміністративному та матеріальному відношенні, а це вимагало більш виважених заходів й процес встановлення над ними контролю розтягнувся на кілька десятиліть. За даними 1826 р., підготовленими греко-уніатським департаментом для «реформування» Василіанського ордену, на Волині функціонувало 28 чоловічих і жіночих монастирів, що складало переважну більшість на Правобережжі та третину від усіх монастирів греко-католицької церкви (83 з 688 ченцями). Монастирі володіли капіталом у 800 руб. і мали понад 11 тис. селян чоловічої статі [16].

Значні капітали, які формувалися за рахунок магнатських дарувань (Чарторинських, Потоцьких, Любомирських), господарської діяльності, відсотків від позик дрібній шляхті чи поміщикам-сусідам тощо, давали

можливість монастирям утримувати світські публічні та духовні навчальні заклади, виділяти певні суми для надання допомоги бідним і хворим людям. Так, Дерманський монастир щороку виділяв по 50 руб. на утримання Головної семінарії у Вільно і по 5000 польських злотих на Кременецьке училище [15, с. 92]. Великі маєтності мав Тригірський монастир: 17 сіл, кілька лісових ділянок, винокурний, пивоварний та медоварний заводи, водяний млин, пасіку, кузню, рудню, хлібопекарню. Окремо від монастиря знаходився двір, де тримали коней, худобу, свиней та домашню птицю. Монастир отримував прибутки також від урожаю з угідь. У 1798 р. прибуток монастиря становив 994 руб. Частину коштів монастир виділяв на благодійні справи: утримував шпиталь, давав милостиню прочанам, підтримував жителів сусідніх сіл під час неурожайних років. В Тригірському училищі – початковому (українському) і середньому (латинському) діти-сироти навчалися безкоштовно, а учні з бідних сімей – отримували матеріальну допомогу [14, с. 52].

Варто зауважити, що після приєднання Правобережжя до складу Руської імперії всі василіанські монастирі більшою чи меншою мірою займались благодійництвом у вигляді утримання на власні кошти шкіл та притулків, до чого зумовлював спеціальний указ, окремий пункт якого вимагав закриття тих монастирів, які не мають шкіл і притулків й «не приносять ніякої користі». [2, с. 152].

На початку XIX ст. в межах Волинської губернії найбільші чоловічі монастирі – Почаївський, Тригірський, Любарський, Володимир-Волинський, Жидичинський, Мелецький, Білостоцький, Загорівський, Овруцький – утримували василіанські публічні школи (колегії). Навчальні заклади іншого типу організовували також жіночі василіанські чернечі громади, зокрема на Волині – Володимир-Волинський та Дубнівський (Підборецький) монастирі [2, с. 151 – 152]. У цих школах навчалось від кількох сотень до кількох десятків учнів від різних станів. Загалом наприкінці XVIII ст. у василіанських публічних школах навчалось до 3000 учнів. Термін навчання у найпрестижніших школах греко-католицьких монастирів, у тому числі Любарського, (Волинь), складав 5 – 6 років. [22, с. 65].

Дуже хорошою матеріальною базою та високим рівнем професійної підготовки вирізнялася шестикласна школа Любарського монастиря, розрахована на 500 учнів. Вона мала добре обладнаний фізичний кабінет, який нараховував більше 40 найменувань приладів, ботанічний сад для практичних занять з ботаніки, де росло понад 500 екзотичних рослин (за припущенням дослідників, він був створений видатним майстром садово-паркового мистецтва Діонісієм Міклером). Василіани Любарського монастиря з 1805 р. по 1823 р. щороку витрачали по 2000 злотих, тільки на книги та прилади. Овруцькі василіани за власний рахунок закуповували у Парижі прилади для кабінетів [21]. Бібліотека Любарської школи, яка займала окремий кам'яний будинок, нараховувала 17 тис. примірників різних видань наукової та навчальної літератури професорсько-викладацького складу із любарської школи 74 викладачів. Звичайно, не всі школи мали такі великі книгозбірні. Типовими були бібліотеки Кременецького монастиря (2160 примірників книг і 1234 найменувань) та Овруцького (1112 книг: 107 – російською мовою, 457 – польською, 358 – латинською, 90 – французькою, 47 – німецькою, 10 – церковнослов'янською, 43 словники); деякі василіанські школи (Гоцанського, Луцького та ін. монастирів) мали по кілька сотень книг, а в бібліотеці Дубнівського жіночого монастиря нараховувалося кілька десятків книг [2, с. 165].

Цілком очевидно, утримання навіть менших за любарську публічних шкіл потребувало значного фінансування (монастирі власним коштом купували книги, підручники, обладнання для математичних, фізичних і хімічних кабінетів, створювали шкільні музеї). Батьківської оплати за навчання учнів не вистачало. Частина учнів з бідних родин (фундушеві учні) навчалися за кошти монастиря. Крім того, учні монастирських парафіяльних шкіл (наприклад, в Жидичинському монастирі – 30 учнів (1800 р.), в Загорівському – 39 (1803 р.), Гоцанському – 6 (1820 р.) і т.п.) навчалися також безкоштовно [2, с. 56].

Загалом на утримання публічних шкіл василіанські монастирі витрачали приблизно третину своїх прибутків. Так, у 1803 – 1805 рр. Жидичинський монастир з різних джерел щороку отримував до 30 тис. і на утримання публічної школи в 1805 р. витратив 9500 польських злотих [2, с. 153]. Після закриття школи царським урядом монастир не припинив благодійництво на освіту й означену суму щороку перераховував на потреби Кременецької гімназії.

Впродовж 1830-х рр. царський уряд закрити всі василіанські монастирі на Правобережжі. Після офіційної ліквідації уніатської церкви 1839 р. в унії ще протягом двох років залишався Тригірський монастир, який використовувався для ув'язнення там непокірних василіан [15, с. 100].

В структурі Руської православної церкви інститут чернецтва зазнав реорганізації: частину монастирів було ліквідовано, а другу – поступово переведено на державне утримання згідно штатного регламенту. Викорінення царським самодержавством культурної спадщини греко-католиків призвели до масового знищення дорогого на той час обладнання фізичних, математичних і хімічних кабінетів, бібліотек колишніх василіанських публічних шкіл, предметів культу тощо. За наказом Синоду, з монастирів і церков вилучали все, що не відповідало православним зразкам. Тільки у 1852 р. в межах Волинської губернії вилучено понад 11 тис. книг [22]. Спалювали не тільки іноземні видання, серед яких було багато рідкісних і цінних в мистецько-поліграфічному плані книг, але й православні рукописи та стародруки [15, с. 103].

Реалізація політики уніфікації та зросійщення в церковному питанні призвела до занепаду в духовно-культурній сфері. Деякий час пустою стояв Почаївський монастир, відібраний у греко-католиків 1831 р. Після закриття Любарської публічної школи (1831 р.) та передачі монастиря православним (1840 р.) унікальний ботанічний сад заріс бур'яном, а рідкісні дерева ченці Руської православної церкви вирубали для опалення бані [14, с. 55]. На кілька десятиліть такий вид діяльності монастирів як благодійництво загалом призупинився.

Прикладом втрати напряму благодійництва можуть слугувати прибутки та витрати Тригірського монастиря – одного з небагатьох, який не втратив свого значення після приєднання до Руської православної церкви. За штатним регламентом 1842 р. він був зарахований до другого класу і отримував від державної казни 2820 руб. щороку. Ця сума розподілялась наступним чином: 845 руб. йшло на платню братії (1 настоятель, 6 ієромонахів, 3 ієродиякони, 2 монахи, 4 послушники), 520 – на харчування, 260 – на церковні потреби і ремонт, 1075 на опалення, освітлення й утримання екіпажу, 120 – на діловодство [14, с. 53]. Як бачимо, не витрачено жодного рубля на благодійні справи.

Разом з тим окремі прояви благодійництва мали місце і вони вказують на пожертви з боку чернечих громад або окремо ігуменів чи архімандритів у вигляді грошових внесків на будівництво храмів, придбання богослужбової літератури, підтримку парафіяльних шкіл, духовних училищ, семінарії тощо. Але ці пожертви не мали системного цілеспрямованого характеру й мотивувалися приватними ініціативами або виконанням відповідних розпоряджень єпархіального керівництва, синодальних рішень. Останнє прочитується як явище добровільно-примусових акцій, які у розумінні сутності благодійництва не можуть трактуватися однозначно.

Доволі суперечливим з морально-етичної точки зору виглядає питання доброчинності у випадках надання допомоги бідним, немічним людям, коли, водночас, відбуваючи в монастирях епітимію представники кліру та мирян зазнавали приниження, фізичного знущання і навіть катувань. За найдрібніші порушення, наприклад «несумлінне» відбиття поклонів, вони зазнавали додаткових покарань: їх зачиняли в холодні келії, примушували прибирати нечистоти, під час трапези їм не давали чаю [5]. Дяк похилого віку Стефан Ломиковський, відбуваючи епітимію в стінах Дерманського монастиря за колядування на Різдво, змушений був протягом двох місяців надобати зі старого монастирського корпусу і почистити 10 тис. одиниць цегли [15, с. 19]. У Загаєцькому монастирі 1846 р. церковну спокуту відбувало 10 церковнослужителів, 4 священники, 1 диякон, 2 дяки і 3 паламарі. За даними 1847 р., в монастирях Волинської єпархії за різні вчинки епітимію відбувало 70 осіб. Всі засуджені до церковної спокути повинні були сплачувати за своє перебування в монастирі: священники 9 руб., диякони 6 руб., дяки 5 руб. за рік. Взимку ця платня збільшувалась на 20 % [14]. Все це якимось не узгоджувалось із християнською настановою «полюби ближнього свого...».

Між тим, моральність самої чернечої братії не завжди відповідала критеріям аскетичного життя. Архівні документи середини XIX ст. рясніють фактами пияцтва, розпусти, крадіжок майна в монастирях. Окремі ченці під час збору пожертв вешталися у шинках [14]. Спеціальним указом від 5 червня 1850 р. Синод посилив нагляд за ченцями, у тому числі заборонив збирати гроші у шинках і подібних «небогоугодних» закладах [6].

До негативних явищ чернечого життя можна віднести і факти дискримінації в середовищі братії, яка, за визначенням ігумена (ігумені), поділялася на благонадійних і неблагонадійних. Настоятелі монастирів отримували платню із державної казни у 10 разів більшу, ніж інші представники братії. Так, ігумена Любарського монастиря (монастир став жіночим у 1873 р.) із суми 2820 руб. щорічного державного фінансування (згідно штату другокласних негуртожитних монастирів) отримувала 300 руб., а 10 черниць – по 30 руб. і 5 послушниць – по 20 руб. [14, с. 56]. Цілком очевидно, що рядове чернецтво із цих мізерних коштів не могло виділити гроші на благодійні справи. Натомість настоятелі монастирів, прибутки яких не обмежувалися, очевидно, державною оплатою (вони фактично контролювали всі фінансові надходження), мали можливість здійснювати благодійницькі акції. У дійсності джерела фіксують лише поодинокі факти тих чи інших благодійних внесків загалом невеликих сум з боку монастирського керівництва, що не відображало сутнісного змісту благодійництва як закономірного явища чи тенденції.

Про благодійництво монастирів як більш-менш спрямовану діяльність можна говорити тільки в хронологічних рамках кінця XIX – початку XX ст., коли чернечій інституції вдалося мінімізувати вище означені згубні явища кризового періоду 1840-х – 1860-х рр. та досягти певного матеріального розвитку.

З часу утворення і до 1917 р. Волинська єпархія мала 17 монастирів: 11 чоловічих і 6 жіночих [14]. Монастирські капітали формувалися з різних джерел: крім державного фінансування, яке витрачалось на поточні потреби (оплата харчування, опалення, утримання екіпажу тощо), прибутки надходили від господарської діяльності, продажі виробів, закладеного ченцями нерухомого майна, зібраних пожертв. Наприклад, Володимиро-Волинський та Дубнівський чоловічі монастирі, Городищенський та Корецький жіночі монастирі володіли угіддями в розмірі 250–300 десятин землі. За підрахунками П.Савчука, кожна десятина якісної землі при ефективному використанні давала щорічний прибуток від 10 до 30 руб. [20, с. 204]. Інші монастирі мали менші наділи, але отримували прибутки від млинів, пасік, церковних карнавоквих зборів. Кременецький монастир, оскільки в ньому знаходилася єпископська кафедра, отримував додатково з державної казни щороку 560 руб. [14, с. 53] Загалом, за підрахунками дореволюційних дослідників (Казанського, Ростиславова) та сучасних вчених, на кожен монастир в середньому припадало понад 40 тис. рублів щорічного прибутку, а Почаївська лавра у 1909 р. мала 377 тис. руб. [15, с. 20].

Потужний господарський комплекс мала Почаївська лавра: цегляний, винокурний, вапняний, свічковий заводи, тисячі десятин сільськогосподарських угідь та монастирського лісу, готелі, пасіки, ставки, млини щороку давали величезні прибутки. Тільки від оренди садка (одного із шести), у якому нараховувалося 2657 дерев, Почаївська лавра отримувала 1500 руб. на рік [17, с. 38–41]. Найбільші видатки йшли на будівництво або ремонт церков, монастирських корпусів, благоустрій храмів. Почаївський монастир у 1861 – 1871 р. будував 62-метрову дзвіницю, а у 1910–1913 рр. – Троїцьку церкву, Тригірський монастир впродовж 1852–1873 рр. замість старих дерев'яних церков збудував дві нові церкви – Богоявленську та Преображенський собор. У Любарському монастирі було змуровано двоповерховий житловий корпус на 36 келій (1880 р.) та новий Свято-Георгіївський храм (1902 р.) [14]. Це лише окремі приклади ремонтно-будівельних робіт монастирів, на які йшли значні суми грошей.

Будівництво церков в західних губерніях здійснювалося за урядовою програмою; при Міністерстві внутрішніх справ з 1858 р. діяв окремих церковно-будівничий відділ, а наглядав за будівництвом в губернії спеціальний орган – «Губернское церковно-строительное присутствие». Очевидно, Синод в 1863 р. встановив обов'язковий збір пожертвувань на спорудження церков і шкіл в західних губерніях. Такі обов'язкові збори пожертв необхідно було фіксувати у «Книги для збору пожертв» (у 1880-х – 1890-х рр. монастирі отримували такі книги щорічно). Тільки протягом 1858–1887 рр. в західних губерніях було зведено 1700 церковних споруд, на що уряд витратив близько 10 млн. руб. [15, с. 16]. На початку XX ст. Волинська єпархія мала вже 1999 храмів, а також 207 каплиць і різних молитовних будинків [18, с. 86].

На будівництво однієї церкви витрачалось від кількох тисяч до кількох десятків тисяч руб., але частку монастирських коштів, внесених на будівництво, встановити важко, оскільки у більшості випадків воно здійснювалось змішано: на кошти держави, Синоду, єпархії, приватних пожертвувань. Певне уявлення про розмір таких видатків може скласти, наприклад, відбудова Дубенського Хрестовоздвиженського монастиря, на що передбачалося витратити близько 3 тис. руб. За розпорядженням Синоду від 2 липня 1860 р., основні витрати покладались на Почаївську лавру, до якої Дубенський монастир був приписаний. Так, у 1865 р. з каси Почаївської лаври на будівництво Хрестовоздвиженської церкви з дзвіницею видано 3278 руб. Надалі Почаївська лавра зміцнювала матеріальну базу Дубенського Хрестовоздвиженського монастиря [19]. За даними губерньського статистичного комітету, на будівництво однієї сільської церкви припадало від 4 до 8 тис. руб. [1, с. 62].

Безпосередньо благодійницька діяльність монастирів кінця XIX – початку XX ст. спрямовувалася на утримання церковних шкіл та надання допомоги філантропічного характеру, до чого їх зобов'язував Синод. Наприкінці XIX ст. двокласні церковнопарафіяльні школи знаходились в Почаївському (чоловіча) і Зименському (жіноча) монастирях. Однокласні церковнопарафіяльні школи були в Тригирському, Загаєцькому, Загорівському, Кременецькому, Володимир-Волинському, Городищенському і Корецькому монастирях, а також школа грамоти в Любарському монастирі. В Дерманському монастирі у різні роки функціонували повітове училище (до 1877 р.), парафіяльне училище, церковно-учительська школа.

До кінця XIX ст. церковнопарафіяльна школа була в Мелецькому монастирі. У 1914 р. на зібрані з добровільних пожертвувань кошти Свято-Троїцький монастир у Польовій Слобідці збудував приміщення для церковної школи, в якій навчалось 56 учнів. У 1908 р. ігумена Городищенського монастиря Леоніда відкрила дворічну школу для дівчат. Попри те, що монастир утримували церковні школи, вони не завжди дбали про їхнє матеріальне забезпечення. Надзвичайно бідною була школа Корецького монастиря, в якій 1892 р. навчалось лише 15 дівчат. Навіть для такої малої кількості учениць не вистачало підручників. А для підтримки школи грамоти Любарського монастиря держава щороку надавала 100 руб. дотації [14, с. 53 – 56].

Окремим аспектом чернецого благодійництва можна вважати утримання в монастирях неповнолітніх злочинців. Закон від 2 червня 1897 р. заборонив ув'язнення неповнолітніх, тому їх почали відправляти до виправних притулків, які підпорядковувалися Міністерству внутрішніх справ, а також до монастирів. Щоправда також з 1901 р. для цього держава сплачувала монастирям необхідні кошти, які відповідали сумі, витраченій на утримання дорослого арештанта в місцевих в'язницях (у 1902р. – 32 руб. на кожного) [1, с. 59].

У монастирях напівголодні діти фактично виконували роботу послушників: різали дрова, носили воду, мили посуд, а найбільше марудно відстоювали щоденні тривалі богослужіння. За порушення дисципліни малолітні арештанти відбували традиційні для монастирського життя види покарань, включно до обмеження трапези. Краща доля чекала на тих правопорушників, котрі потрапляли на виховання до виправних притулків Міністерства внутрішніх справ. У Волинській губернії такими опікувалося Волинське Товариство виправних притулків [4].

Більшу благодійницьку активність загалом у добровільно-примусовому порядку монастирі проявляли під час воєн – російсько-японської (1904–1905 рр.) та Першої світової (1914–1918 рр.). Згідно наказу Синоду від 1 вересня 1904 р., кожен монастир Волинської єпархії виділяв того року по одній стипендії, а наступного по дві для дітей-сиріт загиблих на війні воїнів. Почаївська лавра виділила кошти на утримання 10 сиріт, які навчалися у її двокласній школі [14, с. 53]. Дівчата утримувалися в Городищенському, Волинському, Корецькому монастирях. Хлопчиків приймав до себе Тригирський монастир [10, арк. 1–25]. Діти проживали в монастирських келіях, харчувалися разом із братією, відвідували школу грамоти в сусідньому з монастирем селі. Синод зобов'язував також надавати притулок вдовам без прийняття ними чернецтва [8, арк. 78].

За пропозицією Синоду, цар у 1911 р. наказав Головному управлінню Волинського Товариства Червоного Хреста використовувати черниць для догляду за пораненими і хворими [7, арк. 2], що набуло реального змісту в роки Першої світової війни. Проте благодійництво монастирів під час війни також не можна оцінити однозначно. З одного боку, чернецтво не могло ігнорувати заклики спеціального «єпархіального комітету для надання допомоги потребуючим з приводу воєнного часу», утвореного волинським архієпископом Євлогієм Георгієвським у вересні 1914 р., тому виділяло невеликі суми на потреби армії, збирало пожертви серед мирян у вигляді продуктів харчування, білизни, грошових внесків тощо [13].

З другого боку, монастирі не поспішали витрачати свої власні капітали або надавати матеріальну базу для облаштування призовних пунктів, штабів і канцелярій діючої армії, шпиталей. В Житомирі шпиталь на 200 ліжок було облаштовано в жіночому духовному училищі, на 50 ліжок – в церковнопарафіяльній школі села Мальованка поблизу Житомира [3], але не у Богоявленському, Тригирському чи Любарському монастирях.

Значною мірою активність/пасивність благодійницької діяльності монастирів зумовлювалась їхнім місцезнаходженням. Наприклад, на початку війни Дубно було прифронтовим містом, через яке шляхами і

залізницею здійснювалося постачання армії, перевезення поранених, тому дубенські монастирі брали найактивнішу участь в усіх видах надання допомоги, а настоятель Хрестовоздвиженського монастиря ієромонах Георгій та ігумена Свято-Миколаївського монастиря Анастасія входили до складу спеціального організаційного комітету [19]. Надання безпосередньо фінансової підтримки характеризує зібрана протягом кількох місяців 1915 р. духовенством Волинської єпархії сума у 10 тис. руб., що в середньому на кожного представника кліру (13641 осіб білого і 720 осіб чернечого духовенства) припадало по 70 коп.; працівники Волинської духовної семінарії відраховували щомісяця 3% своєї заробітної плати [15, с. 127].

У мирний час на початку ХХ ст. найбільші внески були зроблені Городищенським в 1902р. – 100 руб. [9, арк. 24] та Тригирським в 1904 р. – 25 руб. монастирями на потреби Кременецького жіночого єпархіального училища. Для підтримки бідних, хворих, немічних, дітей-сиріт монастирі відраховували одноразово від 2-х до 15-ти руб. [10-11].

Більш детально про надходження таких сум можна розглянути на прикладі звітів ігумені Городищенського монастиря Леоніди, поданих наміснику Почаївської лаври благочинному монастирів Волинської єпархії архимандриту Амвросію. Так, згідно звіту від 14 березня 1909 р. монастир відрахував 14 руб. 90 коп. для розумово відсталих та глухонімих дітей, зокрема, від монастиря надано 10 руб. 65 коп., а решта від приватних осіб [11, арк. 44]. У звіті за вересень того ж року зазначається сума 5 руб. 15 коп., зібрана для дітей загиблих при виконанні своїх обов'язків робітників [11, арк. 6].

Протягом 1910 – 1912 рр., реагуючи на розпорядження Синоду підтримати столипінську аграрну реформу, щороку монастир відраховував подібні суми на будівництво церков і шкіл для переселенців Сибіру [12, арк. 19]. На підтримку урядової програми пожертви збиралися з усіх монастирів і церков імперії, але сумарно ці кошти були невеликими. Директор департаменту Будземмайна Д.Любимов зазначав, що від монастирів і церков за 2 роки надійшло 200 000 руб., а від самих переселенців – понад 2 млн. руб. пожертвувань [12, арк. 14].

Про відношення інституту чернецтва до благодійництва красномовно свідчать ухвали з'їзду російських монахів у Свято-Троїцькій лаврі 1909 р. і волинських монахів, який відбувся 8 – 10 січня 1911 р. в Житомирі. У постановах йшлося про правила церковного співу, читання акафістів, про необхідність щоденної сповіді, про заборону послушникам переходити з одного монастиря в інший, акцентувалася увага на посиленні дисципліни та просвітницько-місіонерської діяльності, але не було прийнято жодного протокольного рішення про благодійництво [14].

Таким чином, чернецтво Волинської єпархії початку ХХ ст. на офіційному рівні продемонструвало певну байдужість до благодійницької справи. Звичайно, не можна ігнорувати очевидного факту підтримки монастирями духовних навчальних закладів та певною мірою хворих і немічних людей чи дітей-сиріт. Але з огляду на монастирські статки така підтримка була мізерною і неадекватною їхнім реальним можливостям. У той же час монастирі витрачали великі кошти на будівництво власних церков. Інша особливість чернечого благодійництва полягає в тому, що монастирі здійснювали благодійницькі акції, як правило, за розпорядженням Синоду та єпархіальної влади.

Джерела та література

1. Адміністративно-територіальний устрій Волині-Житомирщини: 1795 – 2006: довідник / упоряд. Р.Ю.Кондратюк, Д.Я.Симолук, Б.Ш.Табачник. – Житомир: Волинь, 2007. – 620 с.
2. Білик В. Греко-уніатська церква у Правобережній Україні наприкінці ХVІІІ – у 30-х рр. ХІХ ст. / В.А.Білик: дис. ... канд. іст. наук. – Луцьк, 2009. – 243 с.
3. Волинская церковь перед лицом современной войны // ВЕВ. – 1915. – №10, ч.неоф. – С. 148.
4. Волинское общество воспитания и защиты детей // Волинская жизнь (Житомир). – 1906. – 21 ноября/4 декабря.
5. Держархів Житомирської області. Ф. 1 «Волинская духовная консистория». Оп. 11. Спр. 77. О лицах, содержащихся в 1844 году в монастырях на церковном покаянии, 1844 р., 52 арк.
6. Держархів Житомирської області. Ф. 1 «Волинская духовная консистория». Оп. 13. Спр. 793. По указу Св. Синода о предприятии мер к усугублению строжайшего надзора за монашествующими, 1850 р., 2 арк.
7. Держархів Житомирської області. Ф. 1 «Волинская духовная консистория». Оп. 41. Спр.133. О привлечении монахинь и послушниц к деятельности Красного Креста (1911 р.), 2 арк.
8. Держархів Житомирської області. Ф. 1 «Волинская духовная консистория». Оп. 44. Спр. 531. Указы Святейшего Синода за 1905 год, 360 арк.
9. Держархів Житомирської області. Фонд 266 «Благочинный монастырей Волинской епархии». Оп. 1. Спр. 3. О пожертвовании Городищенского женского монастыря на духовные заведения (1902 р.), 24 арк.
10. Держархів Житомирської області. Фонд 266 «Благочинный монастырей Волинской епархии». Оп. 1. Спр. 8. Об оказании помощи осиротевшим детям офицеров и низших чинов, умерших от ран в войну с Японией (1905 р.), 25 арк.
11. Держархів Житомирської області. Фонд 266 «Благочинный монастырей Волинской епархии». Оп. 1. Спр. 31. Пожертвования Городищенского женского монастыря в 1909 году, 44 арк.
12. Держархів Житомирської області. Фонд 266 «Благочинный монастырей Волинской епархии». Оп. 1. Спр. 510. О сборе пожертвований на построение церквей и школ для переселенцев в Сибири, на устройство лазарета (1914 р.), 393 арк.
13. Деятельность епархиального комитета по оказанию пособий нуждающимся по случаю войны // ВЕВ. – 1914. – №34, ч.неоф. – С. 574.

14. Єршов В. Шпиталь сестер шариток у Житомирі / В.О.Єршов // Наук. збірник «Велика Волинь». – Вип. 12. – Житомир: Вид. М.Косенко, 2009. – С. 51 – 57.
15. Жилюк І. Основи православного вчення: Статті і проповіді / Іоан Жилюк, магістр богослов'я. – Житомир: Вид-во «Житомир», 2002. – 406 с.
16. Заєць Л. Історія та пам'ятки Волині у Виданнях Волинського церковно-археологічного товариства / Л.О.Заєць // Наук. вісник Волин. нац. ун-ту. Історичні нариси. – Вип. 1. – Луцьк, 2010. – С. 242–248.
17. Любинецький Н. Землевладение церквей и монастырей Российской империи / Н.А.Любинецкий. – СПб.: ЦСК МВД, 1900. – 150 с.
18. Обзор Волынской губернии за 1902 год. – Житомир: Изд. губерн. стат. ком., 1903. – 89 с.
19. Поліщук В. Соціальні витоки благодійництва в Україні / В.Поліщук, Н.Матвійчук // Наук. записки Нац. ун-ту «Острозька академія». – Острог: Вид. НаУОА, 2002. – Т. 4. – С. 385–390.
20. Прищепа О. Міста Волині у другій половині XIX – на початку XX ст. / О.П.Прищепа. – Рівне: ПП ДМ, 2010. – 287 с.
21. Сажок О. Історіографія бібліотечної та видавничої діяльності церковних православних братств Волинської губернії у другій половині XIX – на початку XX століть / Оксана Сажок // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Наукові записки Рівненського державного гуманітарного ун-ту. – Вип. 16. – Рівне: РДГУ, 2009. – С. 243–247.
22. Федоренко С. Благодійницька діяльність православного духовенства Полтавської єпархії на ниві народної освіти в XIX столітті / С.А.Федоренко // Наук. праці іст. факульт. Запорізького держ. ун-ту. – Запоріжжя: ЗНУ, 2006. – Вип. XX. – С. 62–68.

УДК 94(477.81/.82) «18/19»

Анна Скібчик

НІМЦІ НА ВОЛИНІ У КІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ.

У статті йде мова про умови життя та господарювання німців на території Волинської губернії у кінці XIX – на початку XX ст. та ставлення до них громадськості.

Ключові слова: німецькі колоністи, інтеграція, «безкровне завоювання», переселення, губернія, господарство.

В статтє идет речь об условиях жизни и хозяйствования немцев на территории Волынской губернии в конце XIX – в начале XX вв., об отношении к ним общественности.

Ключевые слова: немецкие колонисты, интеграция, «бескровное завоевание», переселение, губерния, хозяйство.

This article describes the Germans` conditions of life and their managing on the territory of Volyn`s province at the end of the XIX century and at the beginning of the XX the public attitude to them.

The author of the given article pays attention to difficult life conditions and household activity of the German colonists who arrived to the Volyn County in the end of the XIX century. The attitude of society to them is also considered. Their migration to the aforementioned territory was divided into several periods. One of them took place in the end of XIX century, mainly in the south-west region. Volyn County belonged to it. Though the migration had a household character, it had its certain specifics. The lands were rented by the German from local landowners, that`s why they were not fully legitimate owners. Low population density, large areas of unmastered lands in the north part of the county and low rent were more profitable for the colonists than on the territory of their Motherland and allowed them leading efficient household activity. Complicated situation and hostile relationship between the two empires (the German and Russian) in the end of the XIX century also brought difficulties in the position of the colonists. Volyn Germans were objects of great attention because they lived on the near-border territory of the county. They were perceived as possible spies and betrayers. With the aim to limit their influence on the local population and stop a so-called «German dominance», government of the Russian Empire issued multiple edicts, laws and instructions restricting civil rights of the colonists and creating unbearable conditions for their life and household activity. This was the exact period of the increase in public figures activity. They appealed to the whole Russian society to fight against the German factor. The idea of “peaceful and bloodless conquest” of the Russian Empire by the Germans was discussed. The idea of Pan-Germanism was spread. That`s why the German empire was perceived as a dangerous enemy in the mind of society. Restriction of rights and hostile public attitude towards the German colonists led to their leaving of the south-western region and the Volyn County as well. They had to leave their habitable places and emigrate to the depth of the empire or even abroad in a voluntary-compulsory way.

Key words: German colonists, integration, «bloodless conquest», migration, province, households.

Російські німці були однією з найвпливовіших національних меншин у Російській імперії. З кінця XVIII століття (коли по суті і почалася міграція німців) по 1914 рік питома вага німецького етносу в Росії виросла з 0,6% до 1,4% від населення країни [1, с. 456]. Німецьке населення Російської імперії не піддавалося етнічній асиміляції. Німці вели досить замкнутий спосіб життя та не входили в активний контакт з місцевим населенням. Цікавим у контексті розселення та діяльності колоністів є становище німців на території Волинської губернії, їхні умови життя та ставлення до них громадськості.

Першими утворили свої колонії німці-меноніти, їх поселенням на Волині був Корець, де за дозволом князя Й. Чарторийського було збудовано євангелістичну кірху у 1787 році [6]. Однак до кінця XIX ст. частка німців